

Гогохія Н. Т.

ПОЛІТИЗАЦІЯ ТА МІЛІТАРИЗАЦІЯ СФЕРИ ДИТЯЧОГО ДОЗВІЛЛЯ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ 1929–1939 рр.

У статті проаналізовано особливості процесу політизації та мілітаризації сфери дитячого дозвілля в радянській Україні 1929–1939 рр. Розкрито зміст трансформації традиційних та створення нових форм дитячого дозвілля. Визначено ключові концепти ідеологічного обґрунтування необхідності максимально наповнити вільний час дитини політично-виховними практиками. Проаналізовано еволюцію нової традиції клубного дозвілля та наповнення її політичним змістом. Реконструйовано форми політично-освітньої роботи з дітьми у вільний від навчання час. Надано характеристику методів залучення дітей до політичних кампаній радянської влади за допомогою наповнення дискурсу дитячого дозвілля політичною та мілітаристською риторикою. Досліджено механізми впровадження державного контролю над таким різновидом дитячого дозвілля, як читання, завдяки формуванню нової дитячої літератури та створенню системи пропаганди нових творів. Продемонстровано процес залучення дітей до культури нових більшовицьких свят і його зв'язок з основними завданнями влади у галузі виховання свідомих та відданих громадян. Висвітлено вплив політичної кон'юнктури на розвиток ігрової сфери дитячого дозвілля, підкреслено потужність процесу її мілітаризації напередодні Другої світової війни.

Ключові слова: дозвілля, дискурс, політичне виховання, політична освіта, політизація, мілітаризація, класові вороги, класова боротьба, клубне дозвілля, читання, література, свята, ігри, іграшки.

Тема дитячого дозвілля – частина проблематики історії дитинства, оскільки воно є дуже важливою складовою дитячого життя. Власне дитяче дозвілля як приватний час, що витрачається за власним розумінням і власним бажанням, є результатом вільного вибору дитини. Але особливістю зазначеного періоду було використання дозвілля з метою комуністичного виховання молодого покоління, прищеплення йому нових ідеалів і цінностей.

Історія радянського дитинства крізь призму індоктринації, ідеологізації дитячої повсякденності в СРСР налічує значну кількість праць закордонних дослідників: Катріони Келлі¹, Лізи Кіршенбаум², Світлани Леонтєвої³, Алли Сальнікової⁴ та ін. Останнім часом українські вчені також почали активно досліджувати тему радянського дитинства. Насамперед, слід звернути увагу на публікації Артема Харченка⁵, Ірини

Скубій⁶. Впливу влади на повсякденні дитячі практики та формуванню радянської ідентичності дітей в УРСР присвячено мої розвідки⁷.

Сфера дитячого дозвілля певний час лишалась на периферії наукових зацікавлень дослідників історії дитинства. Значний прогрес у вивченні цієї теми зробили російські дослідниці Юлія Салова⁸, Алла Сальнікова⁹, Ільнара Ханіпова¹⁰. У цих роботах, присвячених дитячим дозвіллевим практикам у регіонах радянської Росії, авторки аналізують використання дитячого дозвілля у виховному процесі у 1920-х рр., розкривають динаміку організації дитячого простору провінціального міста та особливості розвитку різновидів дитячого дозвілля, зв'язок

¹ Catriona Kelly, *Children's World: Growing Up in Russia 1890–1991* (New Haven, London: Yale University Press, 2007), 714.

² Lisa Kirschenbaum, *Small Comrades: Revolutionizing Childhood in Soviet Russia, 1917–1932* (Routledge, 2001), 242.

³ Светлана Леонтьева, «Пионер – всем пример», *Отечественные записки* 3 (2004): 249–259.

⁴ Алла Сальникова, *Российское детство в XX веке: история, теория и практика исследования* (Казань: Казанский государственный университет им. В. И. Ульянова-Ленина, 2007), 256.

⁵ Артем Харченко, «Насильницьке переміщення дітей: як вписати в дискурс Голодомору», <https://www.holodomorstudies.com/research4.html>.

© Гогохія Н. Т., 2021

⁶ Ірина Скубій, «Матеріальний світ дитинства та дитячі товари в радянському споживанні в 1920–1930-ті роки», *Україна XX століття: культура, ідеологія, політика* 22 (2017): 152–162.

⁷ Нані Гогохія, «Суспільство і діти», в *Українське суспільство 30-х років XX ст.: нариси повсякденного життя*, відп. ред. С. В. Кульчицький (Київ: Інститут історії НАН України, 2012), 751–785; Нані Гогохія, «Мілітаризація дискурсу дитини в УРСР 1929–1939», *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Історичні науки* 5 (2019): 81–94.

⁸ Юлія Салова, *Детский досуг в Советской России (1920-е годы)* (Ярославль: Яросл. гос. ун-т, 2000), 135.

⁹ Алла Сальникова, *История елочной игрушки, или как наряжали советскую елку* (Москва: НЛЮ, 2012).

¹⁰ Ільнара Ханіпова, «Детское пространство провинциального города: приобщение к культуре. 1920–1930 гг. (по материалам Татарской АССР)», *Каспийский регион: политика, экономика, культура* 1 (2017): 52–60.

трансформацій в іграшковій індустрії з завданнями політичного виховання. Певні аспекти сфери дозвілля українських радянських дітей у різні періоди існування радянської влади останнім часом також привернули увагу вітчизняних науковиць Катерини Богатирчук¹¹ і Віри Ревенко¹². Попри безсумнівні напрацювання у цьому напрямі, дослідження проблеми політизації та милітаризації сфери дитячого дозвілля в радянській Україні у 1929–1939 рр., аналіз особливостей побудови системи всебічного впливу на дитину з метою конструювання радянської ідентичності дітей республіки, унікальність і типовість певних прийомів і тактик, що відкривається крізь призму вивчення локального досвіду, та ще безліч відкритих питань роблять тему надзвичайно актуальною. Очевидно, що проблема дитячого дозвілля доби сталінізму є набагато ширшою за тему статті, оскільки охоплює і самостійні практики використання дітьми свого вільного часу, зокрема самодіяльну дитячу субкультуру. Але процес його політизації та милітаризації був наслідком одержавлення цієї сфери і результатом зусиль власне радянської влади, тому доцільно буде подивитись на нього з погляду саме владних практик, ідеологічного та методологічного обґрунтування та створення на практиці системи максимального впливу на дитячу свідомість.

У радянському суспільстві з післяреволюційних часів почали суттєво змінюватись уявлення про дозвілля і відпочинок та їхню сутність. Головною тенденцією у цьому процесі стала масовість, доступність дозвілля всьому населенню. Ця обставина, характерна для всіх суспільств, що модернізувалися, сприяла владі у здійсненні власного проекту соціального інжинірингу. Одержавлення дозвілля та перевага колективних його форм над індивідуальними не могли оминути і сферу використання дітьми свого вільного часу. В умовах проникнення держави та її ідеології в цю приватну справу, дитяче дозвілля швидко політизувалось, вільний час дитини намагались використати задля виховання її радянської ідентичності. «Класова боротьба» за вплив на дітей розглядалась як основний напрям педагогічної роботи. У червні 1929 р. відбулась I Всеукраїнська конференція ЛКСМУ, де обговорювали і питання дитячого руху.

¹¹ Катерина Богатирчук, «Літній відпочинок у повсякденному житті школярів радянської України в часи “застою”», *Наукові записки Тернопільського педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія* 2 (4) (2015): 67–70.

¹² Віра Ревенко, «Форми дозвілля та відпочинку сільських дітей в повосенний період», *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки* 1 (2019): 20–23.

У стенограмі виступу голови Центрального Бюро комуністичного дитячого руху (далі – ЦБ КДР) на одній сторінці чотири рази повторюється фраза «оволодіння нашими дітьми класовим ворогом»¹³. У тексті цієї промови слова «класова боротьба», «класовий ворог», «класово-чужі елементи», «контрреволюція», «білогвардійці», «розкладницька робота» вжито 30 разів¹⁴. Враховуючи, що виступ було присвячено питанням дитячого виховання, можна зрозуміти, наскільки міцно вони пов'язувалися з класовою боротьбою. З часом, як вважали керівники та методисти дитячого руху, ця проблема лише загострювалась¹⁵.

Не можна не помітити, що тема дитячого дозвілля в українських медіа кінця 1920-х – першої половини 1930-х рр. не була у цей період самостійною. Власне дозвілля як вільний час, що витрачається дитиною на відпочинок та на свої, справді дитячі справи, майже не знаходило втілення у медіапросторі. У тему дозвілля постійно додавали політичні висловлювання, які формували ланцюжки еквівалентності до таких знаків, як «політичне виховання методами позашкільної роботи», «позашкільна робота з дітьми», «суспільно корисне дозвілля» тощо. Систему політичного виховання, що складалась із політосвіти і практичної діяльності – участі у масових політичних кампаніях влади, вважали дієвим засобом «боротьби за дитину». З розгортанням індустріалізації ЦБ КДР спеціальною директивою від 3 квітня 1929 р. «Про роз'яснення господарчо-політичних питань у дитячому середовищі» вказало на необхідність регулярної ідеологічної роботи з дітьми, із залученням засобів масової інформації, промов, бесід із метою пояснення «курсу партії на швидкі темпи індустріалізації країни та колективізації сільського господарства, водночас, показуючи обличчя класового ворога, що прагне зірвати політику партії»¹⁶. У 1932 р. на VII Всесоюзній конференції ВЛКСМ доповідач у справах дитячого руху прямо закликав боротися за політичну суть дитячого кіно, радіо, туризму¹⁷. Вимоги керівників дитячого руху до підлеглих охопити політичним вихованням максимальну кількість дітей і поза школою, керувати їхнім дозвіллям, кожною вільною годи-

¹³ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ), ф. 7, оп. 1, спр. 422, арк. 94.

¹⁴ Там само, арк. 94, 95, 96, 99, 104, 105, 107.

¹⁵ В. Ханчин, *Політичне просвіщення в піонеротряді*, под ред. М. В. Крупениной (Москва, Ленинград: Молодая гвардия, 1930), 3.

¹⁶ Державний архів Луганської області, ф. 121, оп. 1, спр. 364, арк. 11.

¹⁷ «З промови тов. Салтанова на VII Всесоюзній конференції ВЛКСМ», *На зміну* 64 (21 липня 1932): 3.

ною, зробивши його «суспільно корисним», лунали у пресі, на зборах та мітингах.

Керована позашкільна робота передбачала наявність окремих просторів – приміщень для дітей, що стали б місцем зустрічі їх із дорослими, які мали завдання організувати дитячу діяльність поза школою і наповнити її конкретним змістом. Таку функцію виконували піонерські форпости, клуби або Будинки піонерів. Яскравою прикметою часу стала поява назви «Палац піонерів», що певною мірою відповідала реальності: деякі з цих закладів справді розташувались у розкішних будинках колишніх заможних верств або приміщеннях дореволюційних державних установ. Так сталось із харківським Палацом піонерів і жовтенят – першим Палацом піонерів у СРСР, що розташувався у будівлі Дворянських зборів на площі Тевелева. До цього тут розміщувався уряд УРСР, який переїхав до Києва. Перебудова і передання дітям нового прекрасного палацу, який у промові його директора, Юрія Дашевського, було пафосно названо «магнітобудом позашкільної роботи серед дітей»¹⁸, сприймалися як акт надзвичайної політичної ваги і мали неабиякий пропагандистський потенціал, оскільки покликані були продемонструвати турботу партії про радянських дітей. Вітання від ЦК КП(б)У піонерам, жовтенят, школярям Харкова з нагоди відкриття Палацу піонерів 6 вересня 1935 р. закінчувалось словами «Хай живе ініціатор створення палацу – любимий парторг комсомолу України – Павло Петрович Постишев»¹⁹. Насправді ж, ідея передати дітям Харкова колишній будинок ВЦВК з'явилась у секретаря ЦК ЛКСМУ С. Андрєєва, принаймні, він її озвучив 17 квітня 1934 р. у зверненні до Станіслава Косіора та Павла Постишева. Оскільки столицю було перенесено до Києва, Андрєєв пропонував віддати дітям будинок Уряду, посилаючись на брак у Харкові пристойного приміщення для дитячого клубу, а в той, що діяв, було «небезпечно пускати дітей», через можливість обвалу²⁰.

Із нагоди відкриття Палацу було проведено демонстрацію, в якій взяли участь 50 тисяч харківських школярів і педагогів. Із промовами виступали партійні керівники та урядовці, нарком освіти Володимир Затонський, секретар обкому партії Микола Демченко та інші. У пресі опублікували лист вдячності від імені 15 тисяч харківських піонерів до Йосифа Сталіна²¹ і повідоми-

ли, що на прохання піонерів Палац отримає ім'я Павла Постишева²². На честь відкриття поет Іван Нехода написав текст піонерської пісні, що ушляхує вождів:

І сонце веселе над нами,
І кожен веселий із нас,
Радійте і тато, і мамо,
Заходьте, ребята, в Палац!
Ми партію Леніна-Сталіна любим,
Нам гарно і весело жить.
Товаришу Постишев, любий –
Спасибі тобі і привіт!²³

Харківський Палац справді вражав уяву дітей. Над реконструкцією будівлі працювали найкращі архітектори міста – Олександр Лінецький та Петро Шпара²⁴, дизайн інтер'єрів доручили художникові-авангардисту Василю Єрмілову²⁵. У спогадах колишній вихованець Палацу харківський краєзнавець В. Смоленський записав враження від його відвідування: «Головний корпус був найбільш красивим та урочистим. Зверху над шістьма колонами розташувались скульптури піонерів-сурмистів, а над великим куполом полум'яні червоний прапор»²⁶. Вже дорослим він згадував, що, «відкривши одного разу двері головного під'їзду, ми потрапили у казковий світ Харківського Палацу піонерів». Вестибюль здивував дітей своєю красою, мармурові підлога і сходи, килими, колони, люстри сяяли золотом і кришталем. Вражав уяву ботанічний сад із залом, прикрашеним білими колонами, що виглядав «земним раєм». Посеред залу стояв гігантський акваріум 3 на 4 метри з великими і яскравими рибками²⁷. На цих рибок як на диво світу ходили милуватись не лише діти, а й дорослі. Актриса Людмила Гурченко у своїх мемуарах про дитинство в передвоєнному Харкові починає розповідь із найяскравішого спогаду – опису акваріума з великими червоними рибами у Палаці, до яких у перервах між масовками підводив її тато, що працював там баяністом. Доросла людина із захопленням повторювала: «Дочурка! Якеи рыбки! Я ще таких зроду не видел. Якая прелесь..., божья рыба...»²⁸. Екзотичні рослини для

²² «Площадь Тевелева утопає в цветах», *Пионерская правда* 118, сентябрь 8, 1935, 2.

²³ Іван Нехода, «Пісня радості», *Пионерія* 9 (1935): 18.

²⁴ Олена Дмитрієва, «Музей історії Харківського Палацу юнацької та дитячої творчості», *Краєзнавство* 1 (2001): 65–66.

²⁵ Там само.

²⁶ «К истории здания Дворянского собрания», <http://the-past.inf.ua/list-3-3-13.html>.

²⁷ Там же.

²⁸ Людмила Гурченко, «Мое взрослое детство: Воспоминания киноактрисы», *Наш современник* 3 (1980): 87.

¹⁸ ЦДАГОУ, ф. 7, оп. 1, спр. 1165, арк. 64.

¹⁹ Там само, спр. 1306, арк. 123.

²⁰ Там само, спр. 1165, арк. 30.

²¹ «Пионерское спасибо за чудесный дворец!», *Пионерская правда* 118, сентябрь 8, 1935, 1.

ботанічного саду (пальми та олеандри) було завезено з Криму та Кавказу²⁹.

Пишність і краса архітектури та природи доповнювались ідеологічним оформленням. Біля входу стояла статуя Леніна, на стінах висіли портрети радянських керівників, а у великій залі влаштовували вечори, концерти, зустрічі з державними діячами – Павлом Постишевим, Григорієм Петровським, Уласом Чубарем, Іваном Папаніним та ін. Проводили також інтернаціональне виховання, піонери спілкувались із запрошеними на зустрічі дітьми республіканської Іспанії. В одному з корпусів працювали військові гуртки: воєнно-морський, стрілецький, кулеметний тощо³⁰. На початку 1937 р. у Палаці відкрили «кімнату Сталіна», в якій розташувались макет будинку на Пушкінській, де жив у Харкові Сталін, макет камери-одиночки, в якій сидів майбутній вождь, макет підпільної друкарні і навіть електрифікована карта з маршрутами численних втеч товарища Сталіна³¹. Бібліотека налічувала 50 тисяч книжок для всіх вікових категорій школярів. Завжди у палаці були свіжі газети й журнали, проводили політичні інформації.

Харківський Палац піонерів став зразком для відкриття таких дитячих просторів. Майже одночасно з ним одну з найкрасивіших будівель Херсона – приміщення Дворянських зборів (будинок генерала Феодора Лобрі) – було перетворено на Палац піонерів та школярів³². Тієї ж осені відбулось урочисте відкриття Палацу піонерів у Вінниці. Його було опоряджено обладнанням для радіомайстерні, фотолабораторії, хімічного кабінету, автомобільного гуртка³³. Київський будинок Купецького зібрання (сьогодні це приміщення Національної філармонії України) разом із Купецьким парком також було передано піонерам. Перед будівлею поставили скульптури піонерів-сурмистів, розчищений і реконструйований парк прикрасили фонтаном зі слоненям, балюстрадою, кінотеатром³⁴. У Мелітополі на піонерський палац було перетворено чудову будівлю по вулиці Карла Маркса, 9 з одним із найвишуканіших фасадів міста – колишній банк

«Товариства взаємного кредиту». Палац отримав ім'я наркома Кліма Ворошилова. Прекрасна ліпнина, сходи з білого мармуру, кришталеві люстри, дорогі меблі, опалення взимку за допомогою пічок із голландськими кахлями вражали уяву відвідувачів³⁵. Про урочисте відкриття мелітопольського Палацу згадував режисер Григорій Чухрай, який тоді був вихованцем художньої студії: «*Было торжественное открытие. В зал набилось много взрослых. Стояли в проходе и за стульями у дверей. Аплодировали директору Дворца, и какой-то дядя закричал от дверей: "Да здравствует товарищ Хатаевич!"*. Я не знал, кто такой Хатаевич. Меня поразил этот крик, казалось, что дядя кричал от страха»³⁶. Цікаво, що маленький хлопчик (який на той момент уже багато чого встиг побачити і натерпітись, бачив колективізацію, пережив голодування, хворобу, втечу) дуже тонко відчув цю суміш емоцій – істеричної радості разом із жахом, благоговіння зі страхом, що супроводжував масові заходи сталінської епохи.

Роком пізніше на Палац піонерів було перетворено розкішний палац графа Воронцова в Одесі, авторства Франса Боффа³⁷, вхід до якого було прикрашено двома скульптурними групами «Піонери», серед яких була дівчинка з літаком, хлопчики з горном та скрипкою та ін. Створювали Палаці піонерів і в інших містах республіки – Полтаві, Запоріжжі тощо.

Попри обіцянки влади, у колгоспах (за поодинокими винятками) Палаці піонерів так і не з'явилися, натомість там функціонували хати колгоспних дітей та клуби у райцентрах. Необхідно зауважити, що дитинство в українському радянському місті і селі мало свої відмінності. Вже у період 1920–1930-х рр. міста стали експериментальними майданчиками, архітектурними та соціальними лабораторіями, що формували людину нового типу. Місто радянські ідеологи та урбаністи розглядали не лише як місце скупчення величезної маси людей, а й як уособлення, символ особливої пролетарської, «правильної» свідомості та культури. На міські проекти відводилось набагато більше бюджетних коштів, у колгоспах не вистачало педагогів, вожатих та інших працівників сфери дозвілля. Однак не це було найбільшою відмінністю. Для дітей україн-

²⁹ Едуард Зуб, «Гордість сталінського Харкова: вітрина та нутрощі», <https://www.mediaport.ua/gordist-stalinskogo-harkova-vitrina-ta-nutroshchi>.

³⁰ «К истории здания Дворянского собрания», <http://the-past.inf.ua/list-3-3-13.html>.

³¹ Зуб, «Гордість сталінського Харкова».

³² *Наддніпрянська правда* 183 (18 серпня 1935): 1.

³³ «И у винницких пионеров – свой дворец», *Пионерская правда* 128 (28 сентября 1935): 2.

³⁴ Олена Насирова, «Купецький, Пролетарський, Піонерський. Іпостасі Хрещатого парку в Києві – історія, архівні фото», <https://nv.ua/ukr/kyiv/hreshchatiy-park-istoriya-zelenojizoni-na-visokomu-berezi-dnipra-de-krasuyetsya-arka-druzhbinarodiv-50144420.html>.

³⁵ У. Гребштейн, «Дворец мелітопольских пионеров», *Пионерская правда* 126, септембля 24, 1935, 2; Наталья Пятишкіна, «Дворец радости», *Мелітопольские ведомости*, октябля 26, 2000, 2.

³⁶ Григорій Чухрай, *Моя війна* (Москва: Алгоритм, 2001), 14.

³⁷ М. Шмушкевич, «Дворец пионеров в Одессе», *Пионерская правда* 176, декабля 30, 1936, 2.

ського села в період колективізації та Голодомору дозвілля як вільний від роботи та навчання час взагалі майже не існувало, оскільки вони з раннього віку були максимально задіяні в кампаніях влади, виконуючи безкоштовну ненормовану працю³⁸, а у 1932–1934 рр. ще й просто намагались вижити, присвячуючи вільний час пошукам чогось їстівного для себе та родини. Ця жахлива ситуація потроху почала змінюватись у другій половині 1930-х рр., однак відмінності між міським і сільським дитячим дозвіллям зберігались до кінця існування СРСР і потребують окремого дослідження.

Важливо підкреслити, що термін «позашкільна робота» означав не лише виховну роботу поза стінами навчальних закладів. Часто його тлумачили як виховну роботу поза навчальною діяльністю на уроках. Темпи охоплення дітей шкільним навчанням і чисельне зростання піонерської організації, головною ланкою якої було визначено шкільний клас як загін, стимулювали зростання кількості різноманітних гуртків і в приміщеннях самих шкіл. У деяких населених пунктах, де не було зовсім або було недостатньо окремих приміщень для клубної роботи, школи ставали її головним осередком.

У всіх цих закладах під керівництвом дорослих діти проводили більшість вільного часу. Популярними були авіамоделльні гуртки, радіотехнічні, залізничні, автомобільні, військово-спортивні, юних натуралістів, образотворчі, хореографічні, музичні, драматургічні, ляльковий театр, літературні студії тощо. З другої половини 1930-х рр. у республіці набуває поширення рух «Юних дослідників Арктики», започаткований відомим українським дитячим письменником М. Трублаїні у 1934 р. Для будь-яких видів дитячої діяльності знаходили ідеологічне обґрунтування. Наприклад, робота у шкільних технічних майстернях та гуртках була покликана підготувати їх «до майбутньої відповідальної ролі робітника в соціалістичній промисловості»³⁹. Набуття якихось виробничих навичок у шкільному віці вважали невід'ємним елементом радянської системи освіти. Діяльність клубу «Юних дослідників Арктики» пропагували висловлюваннями щодо корисності освоєння Півночі СРСР для соціалістичного будівництва. Відвідувачі драматичних гуртків ставили п'єси, запропоновані методистами дитячого руху, які публікували дитячі видання, влаштовували «живі газети» про поточні політичні події⁴⁰. Діяльність воєнно-спортив-

них та авіаційних гуртків була огорнута мілітаристською риторикою, саме в них діти здавали норми на значки БГПО, «Ворошиловський стрілець», БГСО, готуючись до майбутньої війни⁴¹. Роботи вихованців образотворчих студій також присвячувались політичним подіям. Керівники комсомольського та дитячого руху вимагали залучати до політичних акцій, наприклад святкування «річниці Жовтня», гуртківців різних напрямів: до показу досягнень радянської влади «притягнути юних любителів географії, які б значками, прапорцями відзначали місця побудови нових заводів МТС»⁴².

Власне політичній освіті школярів як процесу засвоєння політичних текстів також приділяли особливу увагу. У клубах влаштовували читання творів і промов радянських діячів, політінформації, вивчення постанов партії та уряду, біографій вождів. У школах працювали гуртки політосвіти, випускали стінні газети, відбувались політичні лекції, політбої тощо. На базі шкіл також традиційно діяли осередки організацій МОДРу, Авіахіму, Товариства безвірників, Лікнепу. Практичним втіленням набутих знань вважалась участь школярів у масових політичних кампаніях влади: «...участь піонерів у загальних і місцевих кампаніях, крім конкретної допомоги партії і комсомолу є... школою, що готує з піонерів вмілих та таких, що знають свою справу громадських діячів, масових агітаторів і організаторів...»⁴³. Наприклад, кожні чергові вибори до Рад активізували використання керівництвом і пресою образу дитини-агента влади, дитини-агітатора за партію більшовиків⁴⁴. Передвиборчі кампанії для дітей означали не тільки агітаційну роботу, а й викриття класових ворогів⁴⁵. Залучали дітей також до компаній із ліквідації неписьменності, колективізації, боротьби за промфінплан тощо. До кінця 1930-х рр. організація якісного «суспільно корисного» дозвілля з метою «ростити з дітей справжніх патріотів нашої батьківщини, людей, до кінця відданих справі партії Леніна – Сталіна» була однією з найважливіших вимог до педагогів та вожатих⁴⁶. Отже, Палаці, будинки піонерів, клуби, гуртки, секції в цей період стали просторами формування нових цінностей і уявлень радянських дітей.

³⁸ Гогохія, «Мілітаризація дискурсу дитини», 81–94.

³⁹ ЦДАГОУ, ф. 7, оп. 1, спр. 1294, арк. 164.

⁴⁰ Ханчин, *Политическое просвещение*, 36.

⁴¹ «Пильнуймо, щоб класовий ворог не потрапив до Рад», *Київський піонер* 66 (1930): 3.

⁴² Григорій Петровський, «Піонерська допомога виборам», *Піонервожатий* 19 (1937): 4–6.

⁴³ «Увагу позашкільній роботі з дітьми на селі», *Піонервожатий* 21 (1937): 2.

³⁸ Гогохія, «Суспільство і діти», 767–772.

³⁹ ЦДАГОУ, ф. 7, оп. 1, спр. 994, арк. 88.

⁴⁰ Сергій Роснянський, «“На гарячому”: П'єса на три картини», *Піонерія* 6 (1938): 39–45.

Такий важливий і традиційний різновид дозвілля, як читання, також був обов'язковою складовою виховного процесу. Радянська дитяча література мала надзвичайний вплив на формування ідентичності дитини до самого кінця періоду існування СРСР, але найбільш масштабні зрушення відбулись саме у 1930-х рр. Жорстка цензура в галузі написання і друку дитячих творів, заборона певних видань мали на меті зробити процес дитячого читання максимально контрольованим⁴⁷. Низка постанов комуністичної партії були спрямовані на покращання «ідейно-художнього» рівня дитячої літератури⁴⁸. Визначалось, що «дитяча книга мусить бути по-більшовицькому бадьорою, кликати на боротьбу і перемогу. У яскравих і образних формах дитяча книга мусить показати соціалістичну переробку країни і людей...»⁴⁹.

На заміну старим буржуазним дитячим творам у масових дитячих виданнях почали друкувати вірші, оповідання та повісті молодих письменників. На українське видавництво «Дитвидав» (що у 1934 р. прийшло на зміну «Молодому більшовику») було покладено завдання «створити такі книжки для дітей, які, поєднуючи цікавий і приступний виклад для дітей з принциповою витриманістю і високим ідейним рівнем, прищепили б інтерес до боротьби й будівництва робітничого класу та партії»⁵⁰. Після I Всесоюзного з'їзду радянських письменників у Москві (17 серпня 1934 р.) видання дитячої літератури значно збільшилось. Із 1934 до 1937 рр. «Дитвидав» випустив 470 назв книжок загальним накладом близько 5 млн екземплярів, із них 127 назв книжок, що були видані вперше⁵¹. Авторами нових творів були поети Наталя Забіла, Марія Пригара, Ярослав Гримайло, Ігор Муратов, Валентин Бичко, Іван Нехода, Леонід Первомайський, Арон Копштейн, Лейб (Лев) Квітко, Хана Левіна, Йосиф Когляр; прозаїки Олесь Донченко, Володимир Владко, Оксана Іваненко, Микола Трублаїні, Микола Сказбуш, Ілля Гоні-

мов, Олександр Копиленко, Петро Панч. Художні твори також друкували в дитячій пресі, що була більш доступною і масовою, ніж книжка.

У другій половині десятиріччя на перший план вийшло питання про пильність, патріотизм, виховання ненависті до ворогів. У 1937–1939 рр. великими накладками вийшли книжки, присвячені оспівуванню Червоної армії, радянської авіації, проблемі захисту кордонів, пошуку шпигунів⁵². Журнал «Піонервожатий» лише за 8 місяців 1939 р. надрукував 37 статей (більше ніж 50 %), присвячених питанням майбутньої війни та військової роботи дітей. Усі вони були просякнуті пафосом упевненості в перемозі, вірою у могутність Червоної армії і спонукали підлітків до вивчення військової справи у вільний час.

Важливою умовою комуністичного виховання за допомогою книжки влада вважала контроль над процесом споживання літературної продукції її маленькими адресатами. Діти повинні були стати не просто читачами, цей ритуал мав відбуватись під керівництвом дорослих, які пильно б стежили за вибором книжок і їх правильним тлумаченням. «Треба організувати систематичну допомогу і контроль над тим, як діти читають», – закликали педагогів на місцях керівники піонерської організації України⁵³. Задля популяризації нових творів та формування читацьких уподобань та смаків бібліотеки робили виставки нових книжок, складали рекомендаційні списки і пам'ятки творів, які треба обов'язково прочитати дітям, організовували літературні вечори, читацькі конференції, «живі газети», дні книжки⁵⁴. У 1932–1936 рр. вийшло кілька постанов влади, що впроваджували державний контроль над бібліотеками та покладали на них завдання виховання дітей міста і села⁵⁵. Кількість бібліотек у республіці непинно зростала⁵⁶. Допомогала популяризувати нові твори і преса. У другій половині 1930-х рр. на останніх сторінках журналів стають регулярними рубрики «Що читати», «Що читати школярам влітку».

⁴⁷ Михайло Сподарець, «Проблеми казки і дитячої літератури в українському ідеологічному дискурсі 1920 – поч. 1930-х років», *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»* 71 (2015): 273–278; Оксана Федотова, «Дитяча література України під цензурними заборонами 20–30-х рр. ХХ ст.», <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=771>.

⁴⁸ «Про видання казок Андерсена: Постанова № 469 Колегії НКО», *Бюл. НКО* 34 (1929): 3; «Про дитячу літературу: Постанова на доп. вид-ва “Молодий більшовик” від 20 трав. 1933 р.», *Бюл. НКО* 26–27 (1933): 20.

⁴⁹ *КПСС о средствах массовой информации и пропаганды: Сборник* (Москва: Политиздат, 1987), 394.

⁵⁰ Роза Барун, «Про дитячу літературу», *Дитячий рух* 11–12 (1934): 37–42.

⁵¹ Роза Барун, «Украинская детская литература», *Детская литература* 19 (1936): 25.

⁵² Лев Квітко, *Про Червону Армію: зб. віршів* (Харків–Одеса: Дитвидав, 1939), 28; Марія Пригара, *«Прикордонник»* (Харків–Одеса: Дитвидав ЦК ЛКСМУ, 1938), 11; Михайло Шмушкевич, *Маленькі патріоти* (Київ: Дитвидав ЦК ЛКСМУ, 1938), 51.

⁵³ ЦДАГОУ, ф. 7, оп. 1, спр. 1294, арк. 78.

⁵⁴ Ганна Ковальчук, *Методична діяльність публічних бібліотек України: історичний огляд* (Харків: Держ. наук. б-ка ім. В. Короленка, 2020), 14–16; Тетяна Сидоренко, «Розвиток культурно-просвітницької діяльності бібліотек Півдня України в 20–30-і роки ХХ століття», *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія* 3 (2015): 6–13.

⁵⁵ ЦДАГОУ, ф. 166, оп. 9, спр. 1198, арк. 15; *О школьных ученических библиотеках* (Москва: Наркомпрос РСФСР, 1937), 6–9.

⁵⁶ Ковальчук, *Методична діяльність*, 15–16.

Теза Леоніда Кормчєго про дитячу літературу як зброю, висловлена ще у 1918 р.⁵⁷, знайшла своє максимальне втілення саме у 1930-х рр. Чому це відбулось саме у цей період? На це вплинули кілька обставин. Перш за все, хоча у 1920-х рр. видавали чималу кількість політично-витриманих виховних книжок для дітей, паралельне існування широкого обсягу «ідеологічно-чужої» літератури не давало змоги використати пропагандистський потенціал відповідних книжок максимально ефективно. І лише монополізація держави на видання дитячої літератури, ліквідація всіх приватних видавництв разом із кампанією з «очищення бібліотек» від «ворожої дитячої літератури» допомогли владі нероздільно поширювати лише такі тексти, які відповідали її завданням. Не менш важливим, можна сказати, ключовим, моментом у процесі перетворення дитячої літератури на потужний пропагандистський засіб був також той факт, що грандіозна політика лікнепу почала давати свої плоди. Разом із підвищенням рівня писемності серед дітей, виникає і феномен юного масового радянського читача, формування якого не могло відбуватися самопливом. Саме з кінця 1920-х рр. цей процес стає не просто контрольованим владою, він взагалі відбувається за логікою, запропонованою тим дискурсом дитини, що створювався, передусім, провідними радянськими ідеологами та керівниками державних, партійних, комсомольських та піонерських організацій.

Частиною дитячого дозвілля були і революційні свята. Здобувши владу, більшовицька партія почала впроваджувати нові свята, витісняючи з побуту старі, «буржуазні». Участь дітей у масових святкових заходах стала обов'язковою. Сценарії Першого Травня, Дня Жовтневої революції, Дня авіації, Дня фізкультурника передбачали демонстрації, у яких разом із дорослими були задіяні дитячі колони⁵⁸. Підготовка та святкування висвітлювались піонерською пресою дуже активно. Такі матеріали містили історичні та ідеологічні роз'яснення сутності свят. Під час святкування експлуатувався концепт «щасливого радянського дитинства» в контексті звеличення влади як «захисника та найкращого друга радянських дітей». Дуже рельєфно у формі святкування проступила тема воєнізації суспільства. Заклики до єднання з пролетарями всіх країн доповнювались показом воєнної могутності

⁵⁷ Леонид Кормчий, «Забытое оружие. О детской книге», *Правда* 28, февраля 17, 1918, 3.

⁵⁸ Нані Гогохія, «Культура масових свят та українське суспільство 1930-х рр.», *Красназнаство* 3 (2010): 183–189.

СРСР⁵⁹. Досвід комеморативних практик – співучасті дітей у масовому милітаризованому радянському святі – був дуже важливим елементом дозвілля і виховання радянської ідентичності дітей республіки.

До середини 1930-х рр. цикл дитячих свят майже збігався з дорослим. Але після слів Йосипа Сталіна про те, що «жити стало веселіше», від організаторів дитячих заходів почали вимагати створювати веселі, яскраві свята, які б викликали у дітей максимум позитивних емоцій. Ідеально підійшла на роль такого яскравого дитячого видовища новорічна ялинка. Впродовж 1920-х – першої половини 1930-х рр. традиційне свято Нового року вважалось «старим», буржуазним, тому офіційно не відзначалося на державному рівні. Але владі було прекрасно відомо, що Новий рік продовжує збирати людей у родинному колі, існує як сімейне, приватне свято. Отримавши згори вказівку урізноманітнювати веселими святами дозвілля громадян, секретар ЦК КП(б)У Павло Постишев, заручившись підтримкою особисто Йосипа Сталіна⁶⁰, 28 грудня 1935 р. виступив з ініціативою організувати гарну «радянську» новорічну ялинку дітям⁶¹. Відповідні республіканські органи миттєво почали впроваджувати ідею в життя, хоча часу на підготовку було обмаль. У Києві ялинки були влаштовані в Палаці піонерів, Дитячому театрі, на стадіоні «Динамо» прямо на ковзанці⁶². Ялинки прикрашали квітами, іграшками, а також ілюмінацією. Для гарного дитячого настрою було передбачено, щоби до ялинок під'їжджали «маленькі вагонетки з різними ласощами». Оскільки ласощі і надалі були дефіцитом, кооперація отримала окреме розпорядження 29 грудня розпочати торгівлю, виділити спеціальні полицки з прикрасами для ялинок, продавати яблука, мандарини, цукерки, пряники у спеціальних обгортках. Обласні керівники звітували у центр про відправлення до районів ялинок, цукерок, іграшок, горіхів, печива⁶³. Під час святкування нового 1937 р. дитячі подарунки прикрашав ярлик – «Дітям ялинковий подарунок від Постишева»⁶⁴. Так керівництво республіки подбало, щоби діти,

⁵⁹ Нані Гогохія, «Символічний простір тоталітарних масових свят (на прикладі святкування 1-го травня в Радянській Україні у 1929–1939 рр.)», *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка* 23 (2010): 202–209.

⁶⁰ Никита Хрущев, *Время. Люди. Власть. (Воспоминания)*, книга I (Москва: ИИК «Московские Новости», 1999), 121.

⁶¹ Павел Постышев, «Давайте организуем к Новому году детям хорошую елку», *Правда*, декабрь 28, 1935, 1.

⁶² Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВОУ), ф. 7, оп. 1, спр. 1306, арк. 225.

⁶³ Там само, арк. 226.

⁶⁴ Олег Хлевнюк, *1937-й: Сталин, НКВД и советское общество* (Москва: Республика, 1992), 270.

отримавши задоволення від святкової ялинки, відчували персоналізовану вдячність до влади, яка влаштувала таке веселе свято.

Свято новорічної ялинки отримало нові конотації. Якщо ще наприкінці 1920-х рр. його тлумачили як міщанське, релігійне та забобонне, то під кінець 1930-х рр. це вже було досить прогресивне, навіть антирелігійне свято, яке уособлювало досягнення радянської влади та її турботу про молоде покоління. Редакція «Піонерської правди» давала пояснення щодо звичаю прикрашати новорічну ялинку, розповівши про старі часи, коли люди вірили в духів природи і обдаровували їх подарунками, зазначивши, що в до революційній Росії попи привласнили собі свято, прив'язавши до Різдва і казок про Христа. Не забули перекинути місточок і до класового характеру свята: «до революції в нас ялинки влаштовували лише багаті». Одразу ж цьому негативно змальованому минулому протиставлялась картина щасливого сьогодення: в нашій країні новорічна ялинка стала доступна для усіх, усі радянські щасливі діти можуть веселитися біля неї. У цій короткій розповіді знайшлося місце і для іконічного сюжету, що надавав легітимізації цьому дійству: Володимир Ілліч Ленін дуже любив веселу новорічну ялинку і часто влаштовував її для селянських дітей⁶⁵. Із сімейного свята Новий рік перетворився на громадське, масове. У наступні роки новорічна ялинка стала найулюбленішим радянським дитячим святом, оскільки була мінімально ідеологічно навантажена у сценарній частині. Попри це, свято ефективно виконувало пропагандистську функцію звеличення влади, оскільки завжди асоціювалось у кількох поколінь радянських людей із турботою про них із боку уряду і партії.

Важливим елементом дитячого дозвілля були ігри. В цей період велика кількість ігор, які розробляли методисти, мала політизований характер. Настільні ігри з промовистими назвами «В нас і в них», «Тоді і тепер» покликані були закріпити знання, набуті дітьми завдяки політичному вихованню⁶⁶. Антирелігійна гра «Безбожні кеглі» складалась із паперових фігур різних богів та священнослужителів. У поясненні до гри пропонувалось тренувати свою влучність та спритність, розстрілюючи їх саморобними снарядами⁶⁷. Рухливі ігри, які мали використовувати вожаті для організування дозвілля школярів, часто мали воєнізоване забарвлення. На

сторінках журналу «Піонервожатий» трапляються ігри «Визволяй полоненого», «Військові речі», «Охорона прапорців», «Оборона табору», «Захист Червоного прапора»⁶⁸. Збірку військових ігор розробила Центральна рада Тсоавіахіму у 1936 р.⁶⁹ Серед ігор, що з'явилися в дитячому середовищі як відгук на події у країні й часто були справді виявом дитячої творчості й фантазії, слід згадати ігри в «Чапаєва», «челюскінців», «папанінців» тощо.

Такий важливий і, здавалося б, аполітичний елемент дитячого дозвілля, як дитяча іграшка, також був у полі зору влади⁷⁰. Повернення свята новорічної ялинки актуалізувало проблему виготовлення нових радянських ялинкових іграшок. Створювали мілітаризовані ялинкові прикраси: фігурки військових (піхотинців, кавалеристів, льотчиків, прикордонників із собаками, танкістів, зв'язкових, червонофлотців), військових кораблів, літаків, дирижаблів, парашутів⁷¹. Було випущено значну кількість прикрас із радянською символікою – скляні червоні зірки – вершечки на ялинку, кульки з червоними зірками, серпом і молотом⁷².

Аналіз практик дитячого дозвілля у зазначений період свідчить про ідеологізацію, політизацію та мілітаризацію його основних форм з огляду на важливе значення, яке влада надавала створенню системи максимального впливу на дитячу свідомість. Цей процес був пов'язаний як із розгортанням політичної боротьби всередині держави, так і з військовими планами більшовицького уряду. Мілітаризація не обмежувалась закличками до воєнізації як навчання дітей військових навичок, це був ширший процес, що передбачав формування їхньої ідентичності через мілітаризацію свідомості, героїзацію війни в дитячій уяві. Фоном розвитку дискурсу дитячого дозвілля виступали проблеми класової боротьби за дитину та її політичного виховання, необхідні для побудови нового суспільства і створення нової людини. Дитяча повсякденність зумовлювалась державною політикою, що свідомо залучала дітей до активної участі у соціальних практиках. За допомогою ідей державного піклування та «щасливого дитинства» обґрунтовували необхідність залучення дитини до полі-

⁶⁸ *Дитячий рух* 10 (1934): 3; 11–12 (1934): 47.

⁶⁹ *Военные игры Юных Пионеров: Сборник*, сост.: Н. Цыбин, М. Занегин, М. Евгенов, И. Гаврилин (Москва: ЦС Союза Осоавиахим, 1936), 83.

⁷⁰ Нані Гогохія, «Праця, навчання та дозвілля у житті дитини в УРСР (1929–1939)», <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/791>.

⁷¹ А. Браун-Гербо, «Ассортимент елочных украшений», *Игрушка* 7 (1938): 19–20.

⁷² Сальникова, *История елочной игрушки*, 81.

⁶⁵ «Спрашивай – отвечаем: Откуда взялся обычай устранивать елку», *Піонерська правда* 170, декабрь 16, 1939, 2.

⁶⁶ *Игрушка* 5 (1936): 9.

⁶⁷ *Мурзилка* 3 (1932): обкл.

тичних акцій (як відплату за турботу), за рахунок вільного вибору форм відпочинку. Контроль над клубною роботою, читанням, святами та іграми дав змогу охопити й інші види дитячого дозвілля, мінімізувати види індивідуального дозвілля на користь колективного. Саме у 1930-х рр. оформилась система дитячих позашкільних закладів, пов'язаних з організацією вільного часу,

яка діяла до кінця існування радянської системи. Втручаючись і контролюючи навіть таку приватну сферу, як дитяче дозвілля, світ дорослих реалізував власні, а не дитячі мрії про майбутнє, ішов назустріч своїм, а не дитячим бажанням. Основні види дитячої діяльності були підпорядковані завданням влади, які не завжди відповідали власне дитячим інтересам.

Bibliographic References

- Barun, Roza. "Pro dytiachu literaturu". *Dytiachyi rukh* 11–12 (1934): 39.
- Barun, Roza. "Ukrainskaya detskaya literatura". *Detskaya literatura* 19 (1936): 25.
- Bedzyk, Dmytro. *Arsenaltsi: Drama na 4 d. 6 kart*. Kyiv: Dytvydav TsK LKSMU, 1939.
- "Bez elki". *Chizh* 12 (1931): 4.
- Bohatyrchuk, Kateryna. "Litnii vidpochynok u povsiakdennomu zhytti shkolariv radianskoi Ukrainy v chasy «zastoiu»", *Naukovi zapysky Ternopilskoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istorii 2* (4) (2015): 67–70.
- Braun-Gerbo, A. "Assortiment elochnyh ukrashenij". *Igrushka* 7 (1938): 19–20.
- Chuhraj, Grigorij. *Moya vojna*. Moskva: Algoritm, 2001.
- Dmitrieva, N. "Novinki k zime". *Igrushka* 11 (1938): 23.
- Dmytriieva, Olena. "Muzei istorii Kharkivskoho Palatsu yunatskoi ta dytiachoi tvorchosti". *Kraieznavstvo* 1 (2001): 65–66.
- Derzhavnyi arkhiv Luhanskoi oblasti, f. 121, op. 1, spr. 364, ark. 11. *Dytiachyi rukh* 10 (1934): 3; 11–12 (1934): 47.
- Grebshtejn, U. "Dvorec melitopol'skikh pionerov". *Pionerskaya pravda* 126, sentyabrya 24, 1935, 2.
- Gurchenko, Lyudmila. "Moe vzrosloe detstvo: Vospominaniya kinoaktrisy". *Nash sovremennik* 3 (1980): 87.
- Hanchin, V. *Politicheskoe prosveshchenie v pionertryade*. Pod red. M. V. Krupeninoj. Moskva, Leningrad: Molodaya gvardiya, 1930.
- Hanipova, Il'nara. "Detskoe prostranstvo provincial'nogo goroda: priobshchenie k kul'ture. 1920–1930 gg. (po materialam Tatarskoi ASSR)". *Kaspijskij region: politika, ekonomika, kul'tura* 1 (2017): 52–60.
- Hlevnyuk, Oleg. *1937-j: Stalin, NKVD i sovetskoe obshchestvo*. Moskva: Respublika, 1992.
- Hohokhiia, Nani. "Kultura masovykh sviat ta ukrainske suspilstvo 1930-kh rr.". *Kraieznavstvo* 3 (2010): 183–189.
- Hohokhiia, Nani. "Militaryzatsiia dyskursu dytyny v URSS 1929–1939". *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka. Istorychni nauky* 5 (2019): 81–94.
- Hohokhiia, Nani. "Symvolichnyi prostir totalitarnykh masovykh sviat (na prykladi sviatkuvannia 1-ho travnia v Radianskii Ukraini u 1929–1939 rr.)". *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka* 23 (2010): 202–209.
- Hohokhiia, Nani. "Suspilstvo i dity". In *Ukrainske suspilstvo 30-kh rokiv XX st.: narysy povsiakdennoho zhyttia*. Red. S. V. Kulchyt'skyi. Kyiv: Instytut istorii NAN Ukrainy, 2012.
- Hrushchyov, Nikita. *Vremya. Lyudi. Vlast'. (Vospominaniya)*. Kniga 1. Moskva: IIK "Moskovskie Novosti", 1999.
- Fedotova, Oksana. "Dytiacha literatura Ukrainy pid tsenzurnymy zaboronamy 20–30-kh rr. XX st.". <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=771>.
- Igrushka* 5 (1936): 9.
- "I u vinnickih pionerov – svij dvorec". *Pionerskaya pravda* 128, sentyabrya 28, 1935, 2.
- "K istorii zdaniya Dvoryanskogo sobraniya". <http://the-past.inf.ua/list-3-3-13.html>.
- Kelly, Catriona. *Children's World: Growing Up in Russia 1890–1991*. New Haven, London: Yale University Press, 2007.
- Kharchenko, Artem. "Nasylnytske peremishchennia ditei: yak vpyratsy v dyskurs Holodomoru". <https://www.holodomorstudies.com/research4.html>
- Kirschbaum, Lisa. *Small Comrades: Revolutionizing Childhood in Soviet Russia, 1917–1932*. Routledge, 2001.
- Kovalchuk, Hanna. *Metodychna diialnist publichnykh bibliotek Ukrainy: istorychni ohliad*. Kharkiv: Derzh. nauk. b-ka im. V. Korolenka, 2020.
- Kormchij, Leonid. "Zabytoe oruzhie. O detskoj knige". *Pravda* 28, fevralya 17, 1918, 3.
- KPSS o sredstvakh massovoj informacii i propagandy: Sbornik*. Moskva: Politizdat, 1987.
- Kvitko, Lev. *Pro Chervonu Armiiu: zb. virshiv*. Kharkiv, Odesa: Dytvydav, 1939.
- Leont'eva, Svetlana. "Pioner – vsem primer". *Otechestvennye zapiski* 3 (2004): 249–259.
- Murzilka* 3 (1932): obkl.
- Naddniprianska pravda* 183, serpnia 18, 1935, 1.
- Nasyrova, Olena. "Kupetskyi, Proletarskyi, Pionerskyi. Ipostasi Khreshchatoho parku v Kyievi – istoriia, arkhivni foto". <https://nv.ua/ukr/kyiv/hreshchatiy-park-istoriya-zelenoji-zoni-na-visokomu-berezi-dnipra-de-krasuyetsya-arka-druzhbi-narodiv-50144420.html>.
- Nekhoda, Ivan. "Pisnia radosti". *Pioneriia* 9 (1935): 18.
- "Novye oboronnye igrushki". *Igrushka* 8–9 (1938): 16.
- O shkol'nyh uchenicheskikh bibliotekah*. Moskva: Narkompros RFSR, 1937.
- "Ploshchad' Teveleva utopaet v cvetah". *Pionerskaya pravda* 118, sentyabrya 8, 1935, 2.
- Petrovskyi, Hryhorii. "Pionerska dopomoha vyboram". *Pionerovozhatyi* 19 (1937): 4–6.
- "Pionerskoe spasibo za chudesnyj dvorec!". *Pionerskaya pravda* 118, sentyabrya 8, 1935, 1.
- Pitishkina, Natal'ya. "Dvorec radosti". *Melitopol'skie vedomosti*, oktyabrya 26, 2000, 2.
- Postyshev, Pavel. "Davajte organizuem k Novomu godu detyam horoshuyu elku". *Pravda*, dekabrya 28, 1935, 1.
- "Pro dytiachu literaturu: Postanova na dop. vyd-va «Molodyi bilshovyk» vid 20 trav. 1933 r.". *Biul. NKO* 26–27 (1933): 20.
- "Pro vydannia kazok Andersena". Postanova № 469 Kolehii NKO. *Biul. NKO* 34 (1929): 3.
- Pryhara, Mariia. *Prykordonnyk*. Kharkiv, Odesa: Dytvydav TsK LKSMU, 1938.
- "Pylnuimo, shchob klasovyi voroh ne potrapyv do Rad". *Kyivskiy pioner* 66 (1930): 3.
- Revenko, Vira. "Formy dozvillia ta vidpochynku sil'skykh ditei v povoiennyi period". *Naukovyi visnyk MNU imeni V. O. Sukhomlynskoho. Istorychni nauky* 1 (2019): 20–23.
- Rosnianskyi, Serhii. "«Na hariachomu»: Piesa na try karty". *Pioneriia* 6 (1938): 39–45.
- Rybak, Natan. *Opovidannia pro M. V. Frunze*. Kharkiv: Dytvydav TsK LKSMU, 1937.
- Sal'nikova, Alla. *Istoriya elochnoj igrushki, ili kak naryazhali sovetskuyu elku*. Moskva: NLO, 2012.
- Sal'nikova, Alla. "Zhurnal «sovetskaya igrushka» kak istochnik po istorii sovetskogo detstva 1930-h godov". <https://cyberleninka>.

- ru/article/n/zhurnal-sovetskaya-igrushka-kak-istochnik-po-istorii-sovetskogo-detstva-30-h-godov-xx-veka.
- Sal'nikova, Alla. *Rossijskoe detstvo v XX veke: istoriya, teoriya i praktika issledovaniya*. Kazan': Kazanskij gosudarstvennyj universitet im. V. I. Ul'yanova-Lenina, 2007.
- Salova, Yuliya. *Detskij dosug v Sovetskoj Rossii (1920-e gody)*. Yaroslavl': Yarosl. gos. un-t, 2000.
- Shmushkevich, Mykhailo. "Dvorec pionerov v Odesse". *Pionerskaya pravda* 176, dekabrya 30, 1936, 2.
- Shmushkevych, Mykhailo. *Malenki patrioty*. Kyiv: Dytvydav TsK LKSMMU, 1938.
- Skubii, Iryna. "Materialnyi svit dytynstva ta dytiachi tovary v radianskomu spozhyvanni v 1920–1930-ti roky". *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka* 22 (2017): 152–162.
- Spodarets, Mykhailo. "Problemy kazky i dytiachoi literatury v ukrainskomu ideolohichnomu dyskursi 1920 – poch. 1930-kh rokov". *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia "Filolohiia"* 71 (2015): 273–278.
- "Sprashivaj – otvchaem: Otkuda vzyalsya obyčaj ustraivat' elku". *Pioners'ka pravda* 170, dekabrya 16, 1939, 2.
- Sydorenko, Tetiana. "Rozvytok kulturno-prosvitnytskoi diialnosti bibliotek Pivdnia Ukrainy v 20-30-i roky XX stolittia". *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia* 3 (2015): 6–13.
- Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady Ukrainy, f. 166, op. 9, spr. 1198, ark. 15.
- Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy, f. 7, op. 1, spr. 30, 64, 78, 88, 94, 95, 96, 99, 104, 105, 107, 123, 164, 194a, 216, 224, 422, 546, 994, 1165, 1264, 1306; op. 12, spr. 337, 107.
- "Uvahu pozashkilnii roboti z ditmy na seli". *Pionervozhatyi* 21 (1937): 2.
- "V arteli imeni Krasnoj Armii". *Igrushka* 8–9 (1938): 26.
- Voennye igry Yunyh Pionerov: Sbornik*. Sost.: N. Cybin, M. Zanegin, M. Evgenov, I. Gavrilin. Moskva: CS Soyuzo Osoviahim, 1936.
- "Z promovy tov. Saltanova na VII Vsesoiuznii konferentsii VLKSM". *Na zminu* 64, lypnia 21, 1932, 3.
- Zub, Eduard. "Hordist stalinskoho Kharkova: vitryna ta nutroshchi", <https://www.mediaport.ua/gordist-stalinskogo-harkova-vitrina-ta-nutroshchi>.

N. Hohokhiia

POLITICIZATION AND MILITARIZATION OF CHILDREN'S LEISURE IN SOVIET UKRAINE IN 1929–1939

The article analyzes the peculiarities of the process of politicization and militarization of children's leisure in Soviet Ukraine in 1929–1939. The content of the transformation of traditional and creation of new forms of children's leisure is revealed. The key concepts of ideological substantiation of the need to maximally fill the child's free time with political and educational practices are identified. The evolution of the new tradition of club leisure and its filling with political content is analyzed. Forms of political and educational work with children in their free time have been reconstructed. The methods of involving children in the political campaigns of the Soviet government by filling the discourse of children's leisure with the political and militaristic rhetoric are described. The mechanisms of introduction of the state control over such kinds of children's leisure as reading, thanks to the formation of new children's literature and creation of the system of propaganda of new work are investigated. It shows how a network of libraries was built into this system, which was tasked with organizing the work of forming a new mass reader. The process of involving children in the culture of the new Bolshevik holidays and its connection with the main tasks of the government in the field of education of the conscious and loyal citizens is demonstrated. During the second half of the 1930s, at the initiative of the Ukrainian Soviet leadership, the Christmas tree was restored and transformed, which was filled with new ideological content and used to promote Bolshevik's achievements and demonstrate the Communist Party's concern for young citizens. The influence of the political situation on the development of the game sphere of children's leisure is highlighted, and the power of the process of its militarization on the eve of the Second World War is emphasized. This applied to both mobile children's games and board games, which were made according to the party's tasks with an ideological load and included political games and military-themed games. Children's toys were also modernized, including Christmas tree decorations and toys related to military equipment, military and political events, collective farm construction, and Soviet symbols were added to the traditional toy theme.

Keywords: leisure, discourse, political education, political education, politicization, militarization, class enemies, class struggle, club leisure, reading, literature, holidays, games, toys.

Матеріал надійшов 14.03.2021

